

Н. І. Новік-Шчарбенка, Н. У. Кузьменка (Беларусь, Мазырскі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт імя І. П. Шамякіна”)

**ЛЕКСІКА-СЕМАНТЫЧНАЯ МІКРАГРУПА
СА ЗНАЧЭННЕМ ‘ЗАЦЯЖНЫ ДОЖДЖ’
У ГАВОРКАХ МАЗЫРСКА-ПРЫПЯЦКАГА ПАЛЕССЯ**

Лексіка-семантычная мікрагрупа са значэннем ‘зацяжны дождж’ не вылучаецца разнастайнасцю найменняў у гаворках Мазырска-Прыпяцкага Палесся. Паколькі працяплы дождж – непажаданая метэаралагічная з’ява, бо часцей адмоўна ўплывае на стан чалавека і акаляючае асяроддзе, то найбольш распаўсюджаным для яго назвы з’яўляецца слова *нягода* і яго варыянты: *нягода, негодзь (негодзь)* ‘абложны дождж’ [7, к. 22],

‘дажджлівае надвор’е, непагода’: *Нішчо так не ўгадвае негодду, ек соль: ек на погоду – соль сухая, на негодду – мокрая, отлегае; Еслі тобак в’ялы – нікого не пуйтай, будзе негодзь (прыкмета)* [14, с. 180]; ‘непагода’: *От акая негодзь. Ідзе і ідзе цэлы дзень дожд* [17, с. 112]; *нягода (негода) ‘тс’: Такая негода, куды ву пойдзеце, начуйце ў нас* [17, с. 114]. Параўнаем *негодліву* ‘непагодлівы, хмуры’: *Смуга – як дзень негодлівы, до дожджа* [14, с. 181].

Намінацыя *нягода* ўзыходзіць да агульнаславянскага **godь* з першасным значэннем ‘падыходзячы, спрыяльны час’. Слова *год* захавалася ў некаторых сучасных славянскіх мовах (чэш. *hod* – ‘спрыяльны час, свята’, *nehoda* – ‘дрэннае надвор’е; няшчасны выпадак’, славац. *nehoda* ‘няшчасце’, польск. *gody* – ‘пір, святкаванне’ [16, с. 107, 346; 18, т. 8, с. 63].

Метэонім *негода* і аднакаранёвыя варыянты пашыраны на ўсёй моўнай тэрыторыі Беларусі. Так, у палескіх гаворках бытуюць словы *негода, нэгода, нэгодына* ‘непагадзь’ [3, с. 145, 148]; *негодзь* ‘тое ж, што і *негода*’ [14, с. 180], а для назвы стану надвор’я, калі няма дажджу, але неба пакрыта хмарамі, ужываецца слова *непогодзь* [Давыд-Гарадок, Столінскі]. У гродзенска-баранавіцкай групе гаворак вядомы найменні *беспагоддзе* ‘дрэнная пагода’ [11, с. 57]; *негадзіна (нігадзіна)* ‘нягода’; ‘час суровых выпрабаванняў’ [12, с. 105]. У сярэднебеларускіх гаворках распаўсюджана слова *негадзь* ‘непагадзь’ [8, с. 76]. Лексема *нягода* бытуе ў віцебска-магілёўскай групе паўночна-ўсходняга дыялекту: ‘нягода, дрэннае надвор’е’; ‘бяда, нядоля’ [1, с. 298]. Паралельна сустракаецца варыянт *негадзь (негаць)* ‘працяглае дажджлівае ці снежнае надвор’е’ [20, с. 116].

Асобныя з названых найменняў, а таксама іх варыянты ўласцівы ўкраінскай мове: *негода, негодія, негодь* ‘непагода, нянасце’, памянш. *негодка, негодонька* [2, т. 2, с. 542].

У рускай народна-дыялектнай мове бытуюць метэонімы *негода, непагадь*, абл. *непогодь* ‘непагода’ [9, с. 175]; слова *негадь* вядома ў пераносным значэнні ‘нягодны чалавек’ [9, с. 173].

Намінацыя *нягода* мае статус лексічнай нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы са значэннямі: ‘няшчасце, ліхая гадзіна; непрыемнасці’; ‘дрэннае надвор’е; непагода’ [13, т. 1, с. 425]. Слова *негадзь* кваліфікуецца як абласное ў значэнні ‘непагадзь’ [13, т. 3, с. 355].

Фактычны матэрыял сведчыць, што семантычны аб’ём лексемы ў рэгіянальнай і літаратурнай мовах у цэлым супадае.

Паняцце ‘зацяжны дождж’ перадаецца ў гаворках акрэсленага рэгіёна словам *макрата*: *На двары ўвесь дзень макрата* [Хобнае, Калінкавіцкі]. Вядомы таксама аднакаранёвыя ўтварэнні з той жа або блізкай семантыкай – *макрава* ‘тс’, *мокродзінье* ‘макроцце’, *мокрота* ‘сырасць, вільготнасць’, *мокроцце* ‘мокры снег, снег з дажджом’: *Дождж пузырыцца – зноў будзе макрава* [Шыя, Ельскі]; *От, мокродзінье на дворэ!* [14, с. 85]; *От мокроты згіе кортопля* [5, с. 75]; *На вуліцы такое*

мокроце [Хільчыцы, Жыткавіцкі]. Найменне *макрота* ў межах Мазырска-Прыпяцкага Палесся сустракаецца таксама як назва расы: *Калі макрота на траве зрання, то пагода будзе добра* [Барыскавічы, Мазырскі].

Вытокі прыведзеных вышэй намінацый у прасл. **tokrъ*, утвораным ад асновы **tok-* і суфікса *-ro-* [18, т. 7, с. 64; 15, т. 2, с. 641].

У беларускай народна-дыялектнай мове бытуюць аднакаранёвыя словы. Так, у палескіх гаворках вядомы варыянты *мокрота* ‘дажджлівае надвор’е’ [Давыд-Гарадок, Столінскі]; *мокротте* ‘дождж са снегам’ [Нагор’е, Драгічынскі]; *мокротэча* ‘сырасць, слота’ [6, с. 47]. У гаворках паўднёва-заходняга дыялекту ўжываюцца найменні: *макраціна* ‘макрата’ [4, с. 27]; *макрэча* ‘тое, што і *макрадзіна*’ [10, с. 16]. У заходніх раёнах сярэднебеларускіх гаворак і гаворак паўночна-ўсходняга дыялекту функцыянуе слова *макрата* ‘тое, што і *макрадзіна*’, якое ўжываецца таксама ў значэнні прыслоўя *макратай* ‘у дажджлівае надвор’е’ [10, с. 15].

Рускай народнай мове ўласціва аднакаранёвае ўтварэнне *макрэнь* ‘працяглае дажджлівае надвор’е’ [9, с. 155].

Статус лексічнай нормы сучаснай беларускай літаратурнай мовы набыло найменне *макроце* ў значэнні ‘вада, вільгаць, якія пакрываюць, пранізваюць што-н.’ Слова *макрата* ‘мокрае, дажджлівае надвор’е’ кваліфікуецца як размоўнае [13, т. 3, с. 87–88].

Такім чынам, ёсць некаторыя разыходжанні ў семантычным аб’ёме прааналізаваных слоў у дыялектнай і літаратурнай мовах. Варыянту *мокродзінье* ўласціва вузкарэгіянальнае пашырэнне.

Для назвы зацяжнага дажджу ў гаворках Мазырска-Прыпяцкага Палесся ўжываюцца таксама метэонімы *абложнік*, *нахрапнік*: *Абложнік мо усю неделю буде ліць* [19, с. 14]; *Вот ужэ дождж, такі нахрапнік, погноіць усе* [19, с. 212].

Найменне *абложнік* узнікла ў выніку універбацыі: *аблажны* (*абложны*) *дождж* > *абложнік*, дзе *аблажны* – ‘зложны, абкладны’ [13, т. 1, с. 58]. Слова не зафіксавана ў іншых беларускіх гаворках, акрамя гродзенска-баранавіцкай групы паўднёва-заходняга дыялекту [11, с. 13], і не стала здабыткам сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Метэонім *нахрапнік* уяўляецца семантычна звязаным з прыметнікам *нахрапісты* ў значэнні ‘які дзейнічае нахрапам; бесцырымонны, нахабны’ [13, т. 3, с. 334]; параўнаем: *нахрап* ‘грубасць, нахабства, насілле’, *нахрапом*; ад рус. *храпеть*, укр. *храп*, польск. *chrąp*, таксама ў значэнні ‘злоба’ [15, т. 3, с. 50; 16, с. 286]; *нахрапом* ‘груба, нахабна, бесцырымонна, гвалтоўна’ [2, т. 2, с. 532].

На думку даследчыкаў, найменне можа быць растлумачана як пераносна ўжывае *нахрапнік* ‘нахабнік’, параўнаем рус. *нахрапник* ‘бессаромны чалавек, нахабнік’, аднак не выключаецца, што ў аснове – дзеяслоў *накрапаць* ‘патроху капаць’, ад *крапаць* ‘капаць, імжыць’ [18, т. 7, с. 278]. Метэонім не пашыраны за межамі даследуемага моўнага

арэала, носіць лакальны характар, не зафіксаваны ў нарматыўных слоўніках.

Слова *спарун* ужываецца як назва зацяжнага інтэнсіўнага дажджу: *Тры дні не праходзіў спарун* [Івашкавічы, Петрыкаўскі]. Параўн.: *спорны дожджык* ‘інтэнсіўны, але часцей непрацяглы дождж’: *Спорны дожджык прайшоў, добрэ землю прамачыў* [Каплічы, Калінкавіцкі].

Намінацыя звязана з агульнаславянскім *спорый* ‘багаты, удалы’, роднасным ст.-інд. *sphiras* ‘тлусты, багаты, тоўсты’ лац. *prosper* ‘шчаслівы, спрыяльны’, ст.-ісл. *sparr* ‘беражлівы, які заслугоўвае зберажэння’ і г. д. Утворана *спорый* пры дапамозе суфікса *-p-* ад таго ж кораня, што і *спеть* [16, с. 424]. Найменне *спарун* не пашырана ў іншых моўных рэгіёнах, не мае статусу нарматыўнай лексічнай адзінкі сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Прааналізаваны матэрыял сведчыць, што ў гаворках Мазырска-Прыпяцкага Палесся як назвы зацяжнага дажджу функцыянуюць метэонімы, асобныя з якіх уваходзяць у замкнутую вузкарэгіянальную лексічную сістэму. Яны, на нашу думку, могуць папоўніць слоўнікавы састаў сучаснай беларускай літаратурнай мовы, паколькі адпавядаюць яе нацыянальнай спецыфіцы на лексіка-семантычным і дэрывацыйным узроўнях.

Літаратура

1. Бялькевіч, І. К. Краёвы слоўнік усходняй Магілёўшчыны / І. К. Бялькевіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1970. – 508 с.
2. Грінченко, Б. Д. Словарь української мови: в 4-х т / Б. Д. Грінченко. – Київ, 1907–1908. – Т. 1–4.
3. Дыялектны слоўнік Брэстчыны / склад. М. М. Аляхновіч [і інш.]. – Мінск: Навука і тэхніка, 1989. – 294 с.
4. Жывое народнае слова: дыялект. зб. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 271 с.
5. Кучук, І. М., Малюк, А. К. Палескі слоўнік: Лельчыцкі раён / І. М. Кучук, А. К. Малюк. – Мазыр: МазДП імя Н. К. Крупскай, 2000. – 156 с.
6. Лексика Полесья: материалы для полесского диалектного словаря. – М.: Наука, 1968. – 476 с.
7. Лексічны атлас беларускіх народных гаворак: у 5 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1994. – Т. 2. – 439 с.
8. Народная словатворчасць / рэд. А. А. Крывіцкі, І. Я. Яшкін. – Мінск: Навука і тэхніка, 1979. – 336 с.
9. Расторгуев, П. А. Словарь народных говоров Западной Брянщины: материалы для истории словарного состава говоров / ред. Е. М. Романович. – Минск: Наука и техника, 1973. – 296 с.
10. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча: у 5 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – Т. 3. – 536 с.
11. Сцяшковіч, Т. Ф. Слоўнік Гродзенскай вобласці / Т. Ф. Сцяшковіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1983. – 671 с.
12. Сцяцко, П. У. Дыялектны слоўнік: з гаворак Зэльвеншчыны / П. У. Сцяцко. – Мінск: выд. БДУ імя У. І. Леніна, 1970. – 184 с.
13. Глуначальны слоўнік беларускай мовы: у 5 т. / пад агул. рэд. К. К. Атраховіча (К. Крапівы). – Мінск: БелСЭ, 1977–1984. – Т. 1–5.

14. Тураўскі слоўнік: у 5 т. – Мінск: Навука і тэхніка, 1984. – Т. 3. – 311 с.
15. Фасмер, М. Этимологический словарь русского языка: в 4 т. / пер. с нем. и доп. чл.-кор. АН СССР О. Н. Трубачева. – 2-ое изд., стереотип. – М.: Прогресс, 1987. – Т. 2. – 672 с.; 1987. – Т. 3. – 831 с.
16. Шанский, Н. М. Краткий этимологический словарь русского языка: пособие для учителя / Н. М. Шанский, В. В. Иванов, Т. В. Шанская, под ред. чл.-кор. АН СССР С. Г. Бархударова. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1971. – 542 с.
17. Шаталава, Л. Ф. Беларускае дыялектнае слова / Л. Ф. Шаталава. – Мінск: Навука і тэхніка, 1975. – 208 с.
18. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы: у 10 т. / АН БССР. Ін-т мовазнаўства; рэд. В. У. Мартынаў. – Мінск: Навука і тэхніка. – 1991. – Т. 7, 8.
19. Янкова, Т. С. Дыялектны слоўнік Лоеўшчыны / Т. С. Янкова. – Мінск: Навука і тэхніка, 1982. – 432 с.
20. Янкоўскі, Ф. Дыялектны слоўнік: Глускі раён Магілёўскай вобласці / Ф. Янкоўскі. – Мінск: выд. АН БССР, 1960. – 234 с.